

CEMİL KOÇAK
Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)
CİLT 2

Yurt Yayınları (1 baskı), Ankara, 1986

İletişim Yayınları 360 • Araştırma-İnceleme Dizisi 55

ISBN-13: 978-975-470-544-7 • ISBN-13: 978-975-470-531-7 (Tk. No.)

© 1996 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-7. Baskı 1996-2017, İstanbul

8. Baskı 2020, İstanbul

KAPAK Ümit Kıvanç

UYGULAMA Suat Aysu

DÜZELTİ Cemil Koçak

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

CEMİL KOÇAK

**Türkiye’de
Millî Şef
Dönemi
(1938-1945)**

**Dönemin iç ve dış politikası
üzerine bir araştırma**

CILT 2

CEMİL KOÇAK 1956'da İzmir'de doğdu. Orta öğrenimini İzmir'de tamamladıktan sonra 1978'de SBF Basın-Yayın Yüksek Okulu'ndan mezun oldu. SBF'de yüksek lisans ve doktora eğitimine devâm etti (1978-1980). Âfet Inan Tarih Araştırmaları Ödülü'nü kazanan (1990) *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)* yazarın doktora tezidir (1985). Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi doktorasından sonra 1991 yılında Siyasal ve Sosyal Bilimler doçenti oldu. *Abdülhamid'in Mirası* (1990) ile Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü'nü kazanan (1991) *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)* (1991) adlı araştırmaları yayımlandı. Makaleleri ve kitap tanıtım yazıları, başta *Tarih ve Toplum* ve *Toplumsal Tarih* olmak üzere, çeşitli dergilerde yayımlandı. Samet Ağaoğlu'nun *Siyâsi Günlük; Demokrat Parti'nin Kuruluşu* adını taşıyan günlüğünü (1992) ve Haldun Derin'in *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)* adlı anılarını (1995) yayına hazırladı. Sabancı Üniversitesi tarafından 1998 yılında yayımlanan *Birinci Meclis* adlı kitabın da editörlüğünü yaptı. 2003 yılında İletişim Yayınları tarafından *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)* adlı kitabı yayımlandı. *Belgelerle Heyeti Mahsusalar* kitabı da yine aynı yayınevinden 2005 yılında çıktı. Bunu *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası* kitabı (2006) izledi. *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir* (2009) ve *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler* (2011) başlıklı kitaplarında çeşitli yazılarını bir araya topladı. *Türkiye'de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları: İkinci Parti – cilt 1* adlı çalışması 2010'da, serinin ikinci cildi *İktidar ve Demokratlar* 2012'de, üçüncü cilt *Rejim Krizi* 2013'te, dördüncü cilt *Dönüşüm: Ordu, Din, Hukuk, Ekonomi ve Politika* 2015'te, beşinci cilt *Uzlaşma* 2016'da, altıncı cilt ise *CHP İktidarının Sonu* adıyla 2017'de yayımlandı. 1984-1999 yılları arasında TÜBİTAK'ta çalışan ve 2007'de profesör olan yazar, halen Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak, yakın dönem siyâsî tarihimize ilgili araştırmalarını sürdürmektedir.

İÇİNDEKİLER

V. BÖLÜM

Milli Şef dönemi: Refik Saydam Hükümeti 13

1) REFİK SAYDAM HÜKÜMETİ'NİN KURULUŞU..... 13

2) İNÖNÜ'NÜN (MART 1939) İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ KONUŞMASI: DEMOKRASİ MÜJDESİ (Mİ ?)21

ARA EK V: İSMET İNÖNÜ'NÜN (MART 1939) İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ KONUŞMASI.....23

3) TBMM (1939) GENEL SEÇİMİ 30

*Genel Seçim ve İnönü'nün Siyasal Dâvâları:
İş Bankası'nda Tasfiye.....40*

Genel Seçim ve İnönü'nün Barış Politikası41

4) YENİ MECLİS VE YENİ HÜKÜMET46

5) KURULTAY ÖNCESİNDE ÖNEMLİ SİYASAL GELİŞMELER: ATATÜRK TARTIŞMASININ BAŞLANGICI VE SONU48

6) GEÇMİŞ DÖNEMLE BİR HESAPLAŞMA: DENİZBANK'IN TASFİYESİ52

7) CUMHURİYET HALK PARTİSİ BÜYÜK KURULTAYI.....53

*Yeni Nizamnâme ve
Yeni Nizamnâme Üzerinde Görüşme ve Tartışmalar.....59*

Müstakil Grup72

<i>Yeni Program ve Yeni Program Üzerinde Görüşme ve Tartışmalar</i>	82
8) KURULTAY SONRASINDA ÖNEMLİ SİYASAL GELİŞMELER	90
Cumhuriyet Halk Partisi'nde Önemli Siyasal Gelişmeler	90
<i>Parti Yönetimine Atamalar</i>	90
<i>Cumhuriyet Halk Partisi'nin Devlet ve Hükümet ile İlişkilerinin Yeniden Düzenlenmesi Yolunda Yeni Bir Girişim</i>	91
<i>Parti Müfettişliği</i>	94
<i>Halkevleri ve Halk Odaları ile İlgili Girişimler</i>	104
Ara Seçim ve İnönü'nün Barış Politikası: Rauf Orbay'ın Mebus Adaylığı Dolayısıyla İstiklâl Mahkemeleri Kararlarının Meşrûluğu Sorunu ve Tartışması	106
Cumhuriyet Halk Partisi İçinde Siyasî Mücadele ve Tartışma (Mümkün müydü?)	110
9) KÖY ENSTİTÜLERİ	115
10) MİLLÎ ŞEF DÖNEMİNDE TBMM'DE BİR TARTIŞMA ÖRNEĞİ: REFAH OLAYI	126
11) YÖNETİM VE BASIN	134

VI. BÖLÜM

Savaşın son döneminde Türk dış politikası (1943-1945)	141
1) MÜTTEFİK ZAFERLERİNİN ETKİLERİ VE SONUÇLARI	141
Müttefiklerin Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları	141
Müttefik Konferansları ve Türkiye	168
2) ALMANYA'NIN TÜRKİYE'NİN TARAFSIZLIĞININ KORUNMASI YÖNÜNDEKİ ÇABA VE FAALİYETLERİ	198

Siyâsî İlişkiler ve Antlaşmalar	198
İktisâdî İlişkiler ve Antlaşmalar.....	208
Almanya ve Tûrancı Akım (II).....	210
3) BATI İTTİFÂKINDA TÜRKİYE’NİN YALNIZLIĞI: BATI İLE İLİŞKİLERİN BOZULMASI	231
4) TÜRKİYE’NİN BATI İLE YENİDEN YAKINLAŞMA ÇABALARI	236
1944 Yılı Başlarında Türk-Alman ilişkileri	236
Mareşal Fevzi Çakmak’ın Genelkurmay Başkanlığı’ndan Ayrılışı.....	237
Almanya’ya Krom Sevkiyatının Durdurulması	238
Hâriciye Vekili Nûman Menemencioğlu’nun İstifâsı.....	245
Almanya İle İlişkilerin Kesilmesi.....	256
Türk-Sovyet İlişkilerinin Düzeltilmesi Yolunda Girişimler.....	269
Almanya’ya Savaş İlanı	271

VII. BÖLÜM

Millî Şef dönemi:

Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti

275

1) ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU HÜKÜMETİ’NİN KURULUŞU	275
2) TBMM (1943) GENEL SEÇİMİ.....	285
Mebus Seçimi Kânunu	285
1943 Genel Seçimi	288
3) YENİ MECLİS VE YENİ HÜKÜMET	298
<i>Cumhuriyet Halk Partisi Müstakil Grubu’na Yeni Atamalar</i>	299
<i>Hükûmette Değişiklikler</i>	300
4) CUMHURİYET HALK PARTİSİ ALTINCI BÜYÜK KURULTAYI	301
<i>Cumhuriyet Halk Partisi Müstakil Grubu Raporu ve Müstakil Grup Hakkında Görüş ve Tartışmalar</i>	309

ARA EK VI: Cumhuriyet Halk Partisi	
Altıncı Büyük Kurultayı'na Sunulan	
CHP Müstakil Grubu Raporu	311
<i>Yeni Nizamnâme ve</i>	
<i>Yeni Nizamnâme Üzerinde Görüşme ve Tartışmalar</i>	319
<i>Yeni Program ve</i>	
<i>Yeni Program Üzerinde Görüşme ve Tartışmalar</i>	322
ARA EK VII: Cumhuriyet Halk Partisi Üyesi Olmanın	
Siyâsî Anlamı ve Önemi Üzerine:	
CHP ve Parti Üyeliği	330
5) SAVAŞIN SON DÖNEMİNDE ÖNEMLİ SİYÂSAL GELİŞMELER	
(1943 YAZI-1944 YILI SONU)	339

VII. BÖLÜM

Millî Şef döneminin iktisâdî politikaları	365
1) MİLLÎLEŞTİRMELER VE DEVLETLEŞTİRMELER	365
2) SAVAŞ VE EKONOMİ	367
3) MİLLÎ KORUNMA KÂNUNU	371
Hazırlık Dönemi	371
Millî Korunma Kânunu	373
Millî Korunma Kânunu Tasarısı Hakkında	
TBMM'de Yapılan Görüşmeler ve Tartışmalar	379
Millî Korunma Kânunu'nda Yapılan Değişiklikler	383
<i>Refik Saydam Hükûmeti Döneminde</i>	
<i>Millî Korunma Kânunu'nda Yapılan Değişiklikler</i>	383
<i>Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti Döneminde</i>	
<i>Millî Korunma Kânunu'nda Yapılan Değişiklikler</i>	386
Millî Korunma Kânunu'nun Uygulanması	388
<i>Refik Saydam Hükûmeti Döneminde</i>	
<i>Millî Korunma Kânunu'nun Uygulanması</i>	388
<i>Bâzı Ürünler Değeri Ödenmek Sûretiyle</i>	
<i>Devletçe El Konulmasına İlişkin Kararlar</i>	389

<i>Fiyat Murâkabe Komisyonları</i>	390
<i>Narh Uygulamaları</i>	391
<i>Îâşe Müsteşarlığı</i>	391
<i>Îâşe Müdürlükleri ve Îâşe Heyetleri</i>	392
<i>Halk Dağıtma Birlikleri</i>	393
<i>Petrol Ofisi</i>	394
<i>Ticâret Ofisi</i>	394
<i>Toprak Mahsûlleri Ofisi</i>	395
<i>Ücretli İş yükümlülüğüne İlişkin Kararlar</i>	395
<i>Özel İşyerlerinde Fazla Mesâîye İlişkin Kararlar</i>	396
<i>Kamu Kuruluşlarında Fazla Mesâîye İlişkin Kararlar</i>	397
<i>Millî Korunma Kânunu'nun Uygulanması ve İşçiler ve Köylüler</i>	398
<i>Özel Girişime Âid Kuruluşlarda Bulunan Üretim Araçlarına Değeri Ödenmek Sûretiyle Devletçe El Konulmasına İlişkin Kararlar</i>	406
<i>Özel Girişime Sağlanan Devlet Desteklerine İlişkin Kararlar</i>	407
<i>Üretim, Tüketim, Dağıtım ve Stoklamaya İlişkin Kararlar</i>	407
<i>Karne Uygulaması</i>	409
<i>Kirâların Artırılmamasına İlişkin Karar</i>	411
<i>Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti Döneminde Millî Korunma Kânunu'nun Uygulanması</i>	411
<i>Bâzı Ürünlere Değeri Ödenmek Sûretiyle Devletçe El Konulmasına İlişkin Kararlar</i>	419
<i>Ücretli İş yükümlülüğüne İlişkin Kararlar</i>	419
<i>Özel İşyerlerinde ve Kamu Kuruluşlarında Fazla Mesâîye İlişkin Kararlar</i>	419
<i>Özel Girişime Âid Kuruluşlarda Bulunan Üretim Araçlarına Değeri Ödenmek Sûretiyle Devletçe El Konulmasına İlişkin Kararlar</i>	420
<i>Üretim, Tüketim, Dağıtım ve Stoklamaya İlişkin Kararlar</i>	421
<i>Bir Karşılaştırma</i>	423
<i>Millî Korunma Kânunu'nun Uygulanmasının Sonuçları</i>	424

*Refik Saydam Hükûmeti Döneminde
Millî Korunma Kânunu'nun Uygulanmasının Sonuçları* .424

*Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti Döneminde
Millî Korunma Kânunu'nun Uygulanmasının Sonuçları* .432

- 4) EKONOMİK VE SOSYAL SORUNLAR KARŞISINDA YÖNETİM, TBMM VE BASIN**..... **443**
- Refik Saydam Hükûmeti Döneminde
Ekonomik ve Sosyal Sorunlar Karşısında
Yönetim, TBMM ve Basın **443**
- Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti Döneminde
Ekonomik ve Sosyal Sorunlar Karşısında
Yönetim, TBMM ve Basın **456**
- 5) VARLIK VERGİSİ KÂNUNU** **475**
- Hazırlık Dönemi..... **475**
- Varlık Vergisi Kânunu..... **481**
- Varlık Vergisi Kânunu'nun Uygulanması..... **487**
- Varlık Vergisi Kânunu Hakkında Bir Değerlendirme*..... **506**
- Varlık Vergisi Kânunu'nun Tasfiyesi **515**
- 6) TOPRAK MAHSÛLLERİ VERGİSİ KÂNUNU** **519**
- Toprak Mahsûlleri Vergisi Kânunu Hakkında
Bir Değerlendirme* **525**
- 7) SAVAŞ YILLARININ SONUNDA YÖNETİMİN DEVLETÇİLİK ANLAYIŞI VE UYGULAMALARI** **526**
- Ticâret ve Sanâyi Odaları, Esnaf Odaları ve
Ticâret Borsaları Kânunu **527**
- Bir Devletçilik Tartışması:
Şirketi Hayriye'nin Devletleştirilmesi **530**
- Savaş Sonrası Plânlama Çalışmaları **536**
- 8) SAVAŞ YILLARINDA İZLENEN İKTİSÂDİ POLİTİKALARIN ETKİLERİ VE SONUÇLARI** **537**
- 9) SAVAŞ YILLARINDA İZLENEN İKTİSÂDİ POLİTİKALARIN SİYÂSAL ETKİLERİ VE SONUÇLARI** **540**

IX. BÖLÜM

Millî Şef döneminin sonuna doğru:

1945 yılında dünyâ ve Türkiye 545

Dış Politika Faktörü 560

İç Politika Faktörü 562

SONUÇ 565

Dış Politika 570

İç Politika 577

ÜÇÜNCÜ BASIM İÇİN SONSÖZ 583

ALTINCI BASIM İÇİN NOTLAR 591

YEDİNCİ BASIM İÇİN NOTLAR 595

KAYNAKÇA 599

DİZİN 637

Millî Şef dönemi: Refik Saydam Hükûmeti

1) REFİK SAYDAM HÜKÛMETİ'NİN KURULUŞU

CHP Parti Divânı'nın TBMM seçiminin yenilenmesine karar verdiği ve Celâl Bayar Hükûmeti'nin istifâ ettiği 25 Ocak günü, Bayar Hükûmeti'nde Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri olan Refik Saydam, yeni hükûmeti kurmakla görevlendirilir.¹

Parti Divânı kararı, aynı gün, CHP Meclis Grubu Umûmî Heyeti toplantısında da ittifakla onaylanır.²

Bayar Hükûmeti'nin istifâ ettiği gün Saydam Hükûmeti de açıklanır:

Adliye Vekili	: Tevfik Fikret Sılay
Millî Müdâfaa Vekili	: Nâci Tınaz
Dâhiliye Vekili	: Fâik Öztrak
Hâriciye Vekili	: Şükrü Saraçoğlu
Mâlîye Vekili	: Fuat Ağralı
Nâfia Vekili	: Ali Çetinkaya
Maarif Vekili	: Hasan Âli Yücel
İktisat Vekili	: Hüsnü Çakır
Sihhat ve İçtimâî Muavenet Vekili	: Hulûsi Alataş

1 **Ulus**, (26.1.1939).

2 **Cumhuriyet**, (26.1.1939).

Gümrük ve İnhisarlar Vekili : Ali Râna Tarhan
Ziraat Vekili : Muhlis Erkmen

Hükûmetteki bu değişiklikten sonra da, eski hükûmet üyelerinin yerlerini büyük ölçüde korudukları görülüyordu.

Tek değişiklik, Başvekil Refik Saydam'dan boşalan Dâhiliye Vekâleti'ne Fâik Öztrak'ın ve Ziraat Vekâleti'ne de Fâik Kurdoğlu'nun yerine Muhlis Erkmen'in getirilmiş olmasıydı.

Hükûmetin hemen hemen aynı isimlerden oluşması, asıl değişikliğin Bayar isminde odaklaştığını bâriz bir şekilde gösteriyordu.

Bayar'ın yerine atanan yeni Başvekilin Refik Saydam olması da sürpriz değildi. Saydam'ın, siyâsi gelişmeler tamâmen İnönü'nün aleyhine döndüğü zamanda dahi, İnönü'nün en yakınında bulunması, ona bu mevkii, siyâsi bir mükâfat olarak sunuyordu.

Diğer yandan, Bayar'ın ilk hükûmeti ile yeni hükûmet karşılaşırıldığında, Saydam Hükûmeti'nde, Atatürk döneminde hükûmette yer alan onbir Vekilden (Bayar hâriç tutulursa) beşinin yer almadığı hemen fark ediliyordu.

Hükûmet değişikliği basında benzer yorumlarla değerlendirilir.

Ahmet Ağaoğlu, Tan gazetesinde, "Dr. Refik Saydam Kabinesi" adlı makâlesinde, son siyâsi gelişmelerle hükûmet değişikliği arasındaki yakın bağa dikkat çekiyor ve şöyle yazıyordu:

"Doğrusu ki, bir müddetten beri efkârı umûmîye, bu tebeddülü, sanki duymuş gibi, beklemekteydi.

Vekâletlerdeki kararsızlıklar, sık sık değişmeler, muhtelif şâyialar, bu kablel vûkû duyguyu, ara sıra yapılan resmî ve nim resmî tezkiblere rağmen, doğurup beslemekteydi.

Hakikatte, Atatürk'ün vefâtından sonra, Celâl Bayar'ın Başvekâlet zamânı bir intikâl devresi idi.

Bu devrin, her intikâl devresi gibi, tezebzüb içinde geçmesi pek tabiiydi.

Güç hâlinde bulunanların müstakar kararlar vermesi imkânsızdır.

Onun içindir ki, efkârı umûmîye, bir intikâl devrinin uzun devâm edemeyeceğini kestirmek intiyarda idi.

Nitekim o an geldi.

Bu sûretle, vâkiâyı istikrâra doğru mühim ve esaslı bir hatre diye telâkki edersek, yanlış olmayız. (...)

Bu memleket, artık hergün bir sürpriz karşısında kalmamalıdır!

Dün Ekrem König'in rezâleti, bugün, ne bileyim, İmpeks rezâleti! (...) Herkesten günahlarının hesabı sorulmalıdır ve kimse yapmış olduğu ile kalmamalıdır."³

Yunus Nâdi ise, "Olsa olsa, Meclis seçiminin yenilenmesi kararı dolayısıyla, 'Yeni Vaziyet, Yeni Adam!' denilebilir" şeklinde yazıyordu.⁴

Yunus Nâdi, Ahmet Ağaoğlu'nun Tan gazetesinde yayınlanan, geçmiş dönemden hesap sorulmasını isteyen sert üslûplu ve yuvarıkta sözünü ettiğim makâlesini ise, şöyle yanıtlıyor ve eleştiriyordu:

"Teşekkürle karşılanacak çok güzel bir telâkkidir ki, yeni Başbakanımız, bir gazete başmuharririnin evvelki günkü yazısında, sanki bu suçlardan yakın bir devrin mahsûsâtından imişçesine bahsederek, yeni hükûmetten artık bu türlü fenâ hareketlere nihâyet vermeyi istemesini, bu işlerin hakikî mâhiyet ve hudûdunu geçen beğenilmez bir tarz olarak görmüş ve bu tür demagojilerin zararına herkesin dikkatini çekmiştir."⁵

Saydam Hükûmeti'nin kuruluşundan hemen sonra, İnönü, o zamâna dek ikâmet ettiği köşkünden (Pembe Köşk'ten) ayrılacak ve Çankaya'daki Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne (Çankaya Köşkü'ne) taşınacaktır.⁶ Bu taşınmayı, belki de, siyâsî otoritenin ve gücün tamâmen İnönü'de toplandığının sembolik, ama aynı zamanda da resmî bir görünümü olarak değerlendirmek mümkündür.

Başvekil Saydam ise, bu sırada basında çıkan bazı söylentileri yalanlamakla meşğuldü:

"Kulaklarımıza gelen bâzı haberler var: Eski alfabeye dönülecekmış... Mekteplerde din tedrisâtı yapılacakmış... Kadınlar işten çıkarılacakmış..."⁷

Kurulduğunun ertesi günü Saydam Hükûmeti'nin ilk önemli

3 Tan, (26.1.1939).

4 Yunus Nâdi, "Yeni Hükûmet", Cumhuriyet, (26.1.1939).

5 Cumhuriyet, (28.1.1939).

6 Tan, (27.1.1939).

7 Tan, (27.1.1939).

siyâsi kararı, CHP ile devlet/hükûmet arasındaki ilişkileri yeniden düzenlemek yönünde olur.

1936 yılında CHP ile hükûmet ve devlet fiilen ve hukûken birleştirilmiş ve 15 Haziran 1936 târihinde Recep Peker, Atatürk'ün isteği ile, CHP Umûmî Kâtipliği görevinden ayrılmıştı.

18 Haziran'da Başvekil ve CHP Genel Başkan Vekili İsmet İnönü, CHP örgütüne yayınladığı genelgede, yeni değişiklikleri şöyle açıklamıştı:

“Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin siyâsi ve içtimâî hayâtında güttüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak ve partinin inkişâfını artırmak ve hızlandırmak için, bundan sonra parti faaliyeti ile hükûmet idâresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir berâberlik temin edilmesine Genbaşkur'ca [Genel Başkanlık Kurulu'nca] karar verilmiştir.

Bu maksatla:

1) Dâhiliye Vekili Genyönkurul [Genel Yönetim Kurulu] üyeliğine alınmış ve kendisine partinin Genel Sekreterlik vazifesi verilmiştir.

2) Bütün vilâyetlerde, vilâyet parti başkanlığına, vilâyetin Vâlisi memur edilmiştir.

3) Umûmî Müfettişler, mıntıkları dâhilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi, parti faaliyet ve teşkilâtının da yüksek murâkıp ve müfettişleridir.

4) Vilâyetlerde, İlyönkurul'ca [İl Yönetim Kurulu'nca] intihap edilmiş bulunan başkanlar, üye durumunu almış ve mensup veyâ mahallince müntehap mebus başkanların, başkanlık vazifeleri hitam bulmuştur.

5) Bu beyannâmenin icâblarını, parti Genel Sekreteri olmuş Dâhiliye Vekili tâkip ve tanzim edecektir.

6) Yukarıdaki maddeler, bütün parti teşkilâtına, vilâyetlere ve Umûmî Müfettişlere tebliğ olunmuştur.”⁸

Aynı gün, CHP Genel Sekreterliği'ne, Recep Peker'in yerine, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya getirilmişti.

Bu dönüşüm ile CHP, devlet aygıtı içinde tamâmen eriyor ve partinin, zâten o zamâna kadar da bir hayli kuşku götürür bağımsız varlığı ve örgütü, resmen, fiilen ve hukûken ortadan kaldırılıyordu.

Devlet aygıtı, devlet bürokrasisi, CHP'yi teslim alıyor ve devlet

8 Giritlioğlu, age, s. 113-114.

katındaki üst düzey yönetici ve bürokratlara, aynı zamanda, CHP'yi düzenleme ve yönetme görevi de veriliyordu.

Hilmi Uran, anılarında, bu birleşmeyi şöyle yorumluyor:

“Bu, zâten hükûmet reisi olarak çalışan ve dâimâ hükûmetin yürüyüşüne ayak uydurarak vazife gören partinin, artık zâhirî istiklâline de son vermek karârı idi.

Bu itibarla, şüphe yok ki, iç bünyemizde hükûmetin, kendi partisinin varlığına bile tahammül edemeyerek, daha dar bir rejime gidişi idi. (...)

Bu beyannâmenin en dikkate değer olan tarafı, 1930 senesinde, memleket idâresinde çeşitli partiler rejimi ile bir murâkabe sistemi tesisi tecrübe edilmiş iken, ondan altı sene sonra, hükûmet idâresinin, kendi parti murâkabesine bile tahammülsüzlük göstermekte oluşu ve bu tahammülsüzlüğü de, ‘memleketin siyâsî ve içtimâî hayatında güdülen yüksek maksatların tahakkuku’ ve ‘partinin inkişâfının hızlandırılması’ gibi aslı olmadığı belli olan hedeflerle saklamaya çalışmakta bulunması idi. (...)

Parti ve hükûmet berâberliği tesisiyle Vâlileri ve Umûmî Müfettişleri parti idâresiyle tavzif etme yolu, bizim idâre bünyemizde esaslı bir değişiklik yarattıktan başka, bu yeni durum, mer’iyette bulunan Memurin Kânunu ile de taarruz ediyordu.

Çünkü Memurin Kânunu’nun dokuzuncu maddesi, gâyet sarih olarak, ‘memurların siyâsî cemiyet ve kulüplere intisâbını’ men etmekte ve bu hâl muhakeme edilerek sâbit olursa, memurların tardını mücib olacağını söylemekte idi.

Başvekil İnönü, yüksek hükûmet memurlarına parti vazifesi verirken, bu taarruzların da kaldırılması zarûretini merhum Atatürk’e hatırlatarak, Memurin Kânunu’nun dokuzuncu maddesinin tâdilini istemiş idi.

Atatürk merhum, kendisini İzmît’te karşıladığımızda, bunu bize anlatmış ve meseleyi tetkik etmek üzere, Vâli ile benim ertesi gün Dolmabahçe Sarayı’nda kendisini görmemizi emretmişti. Biz, Vâli merhum Muhiddin Üstündağ ile birleşerek ertesi günü emredilen saatte Dolmabahçe Sarayı’na gittik ve berâberimizde götürdüğümüz Memurin Kânunu’nun dokuzuncu maddesini de merhuma gösterdik.

Atatürk, maddeyi okudu ve biraz düşündükten sonra, ‘Ben bu maddeyi değiştirecek bir şey görmüyorum. Çünkü burada memurların siyâsî cemiyetlere girmemesinden maksat, onların benim partimden başka bir partiye intisap edememesi demektir. Bu bakımdan bu madde hattâ faydalıdır ve kat’iyen değiştirilmemelidir.’ dedi.

Madde de öylece kaldı idi.”⁹

9 Uran, age, s. 295-298.

1936 yılındaki bu çok önemli dönüşüme aradan sâdece ikibuçuk yıl geçtikten sonra son veriliyor, CHP, hükûmet ve devlet aygıtından ayrılıyor ve bu yeni gelişme basında da haber olarak yer alıyordu:

“Parti, hükûmet teşkilâtından ayrılıyor...

Parti teşkilâtı, [1]936 [yılıının] Haziran [ay]ında hükûmetle birleştirilmişti.

Üç seneye yakın zaman zarfındaki tatbikâtın tetkiki için Erzurum mebusu Saffet Arıkan, Kütahya mebusu Recep Peker, Ankara mebusu Mümtaz Ökmen, Amasya mebusu Esat Uras ve Zonguldak mebusu Halil [Türkmen]’den müteşekkil komisyon kurulmuştu.

İlk tetkiklerin verdiği netice olarak, CHP Genel Sekreterliği’nin ayrılmasına karar verilmiş ve bu karar, Tekirdağ mebusu Fâik Öztrak[’ın] Dâhiliye Vekâleti’ne tâyin olunduğu bugün tatbik edilmiş ve Genel Sekreterlik Dr. Fikri Tuzer’e tevdiî edilmiş bulunuyor.”¹⁰

Böylece Başvekil Saydam CHP Genel Başkan Vekili olurken, yeni düzenleme ile aynı gün, 25 Ocak’ta, CHP Genel Sekreterliği’ne de Erzurum mebusu Dr. Ahmet Fikri Tuzer atanır.

Saydam ise, Başvekil olduğunda, 1925 yılından beri başkanlığını yaptığı Kızılay’daki görevinden istifâ ederek ayrılır.¹¹

Yeni düzenleme ile İnönü, daha önceki siyâsal konuşmalarında açıkça ve önemle belirttiği gibi, CHP’nin yönetim içindeki işlevi ile ilgili olarak yeni bir girişimde bulunuyor ve böylece CHP’nin hükûmet ve devlet aygıtından ayrılarak, kendi başına bir varlık, örgüt hâline gelmesini sağlamaya çalışıyordu.

Hükûmet ve parti üzerindeki siyâsî otorite ve denetimini güçlendiren İnönü’nün, kısa bir zaman sonra, TBMM seçimini de yenileyeceği anlaşılıyordu.

Nitekim daha 24 Ocak’ta, TBMM seçiminin yenileneceğine ilişkin söylentilerin yoğunlaştığı yolunda bir haber Tan gazetesinde yayımlanır.¹²

Âsım Us, tam bu sırada, günlüğüne şunları yazıyordu:

10 *Cumhuriyet*, (26.1.1939); *Ulus*, (27.1.1939).

11 *Ulus*, (23.2.1939).

12 *Tan*, (24.1.1939).

“Yeni Meclis seçimi gelecek ilkteşrinde olacaktır.

Bu sûretle, o zamâna kadar memleketteki siyâsî cereyanların şekillenmesine imkân hâsıl olacaktır.”¹³

Saydam Hükûmeti'nin kurulduğu gün, 25 Ocak'ta, CHP Parti Divânı toplanarak, TBMM seçiminin yenilenmesine karar verir.¹⁴

Saydam, 27 Ocak'ta, hükûmet programını okur:

“Kabinenin programı, şimdiye kadar olduğu gibi, mensup olduğumuz Cumhuriyet Halk Partisi'nin programını tahakkuk ettirmek gâyesine dayanmaktadır. (...)

Mâliyemizin ana prensibi[ni] (...) denk bütçe esâsı teşkil edecektir. (...)

Millî paramızın fiilî istikrârını korumak başlıca umdemizdir. (...)

Demiryolu inşaatı, Cumhuriyet devrinin çizdiği büyük program dâiresinde devâm ettirilecektir. Demiryollarımızın iktisâdî ve teknik esaslar dâhilinde inkişâfî için başlamış olan harekete kuvvetle devâm olunacaktır. (...)

Devletçilik prensibine dayanan mevzularda faaliyetimiz, ihtiyaçları, ehemmiyetlerine ve bu bapta imkânlarla göre, sıraya koyarak temin etmek ve devletin iktisâdî teşekküllerinin işlemlerini ve bunların üzerindeki kontrolleri, kuruluşlarındaki maksada cevap verecek şekilde ve şartların müsaadesi nispetinde tekemmül ettirmek yolunu tâkip edecektir.”¹⁵

Hükûmet programı üzerindeki görüşmelerde söz alan Manisa mebusu Refik Şevket İnce, Atatürk'ün ölümünden sonra, ikibuçuk ay içinde, hükûmetin ikinci kez değiştiğine dikkat çekerek, “Bu vaziyet, düşman gözü ile, dost gözü ile, üzerinde tevakkuf edilecek bir mevzudur” şeklinde konuşur.

Ancak İnce, Vekillerdeki simâ değişikliğinin bir program değişikliği anlamına gelmediğini de belirterek, konuşmasına şöyle devâm eder:

“Bir defâ, siyâsî noktai nazardan, bugünkü hükûmete, aldığımız terbiyeî siyâsiyenin icâbî olarak, itimat vaziyetinde bulunduğumuzu söylemek lâzımdır.

13 Us, age, s. 331.

14 Ulus, (26.1.1939).

15 TBMM ZC, Devre: 5, İçtimâ: 4, Cilt: 29, 28. İnikat, (27.1.1939).

Biz bu kürsüden, falan ya da filan hükûmetin, o hükûmeti teşkil eden şu veyâ bu zevâtın ef'al-i icraatını bir tenkit demagojisiyle küflendirecek bir terbiyeî siyâsiye adamları değiliz.

Biz dostluğumuzu, dâimâ irşâd etmek sûretiyle, yürekten gelen kardeşlik duyguları tahtı tesirinde, arkadaşlarımıza yardım etmek sûretiyle, politikamızı ancak samimîyetimizin verdiği telkine tâbi olarak tecelli ettiririz ve kendi yükselmemize ve başkalarını aşağı indirmeye doğru vesile teşkil eden demagojik tezâhürlerin tecellisinden kendimizi mâsun bulunduracak vaziyetteyiz.

İşte Kemâlizm'in, demokrasi içinde, halkın işini halkla berâber görmek umdesini, diğer umdelerden tefrik eden fârik vasfı budur.

O hâlde, hiç şüphesiz, hiçbir zaman vârid olamayacaktır.

[Cumhuriyet] Halk Partisi denilen mevcûdiyet bu şekilde devâm edecek ve herhangi bir hükûmet, bidâyette, diğer partilerde olduğu gibi, bizden ademi itimat reyî almak felâketine uğramayacaktır."¹⁶

Refik Şevket Ince'nin bu konuşması, tek-parti döneminde, yürütme organı olan hükûmet karşısında, yasama organı TBMM'nin durumunu ve işlevini açıkça ortaya koymaktadır.

Diğer konuşmalardan sonra güven oylamasına geçilir ve Saydam Hükûmeti, toplantıda bulunan 341 üyenin ittîfâkı ile, güvenoyu alır. Toplam 399 üyeden (bir üyelik hâlen boştur) 57 üye oylamada bulunmamıştır.¹⁷

Bu işlemden sonra, Hasan Saka, Hilmi Uran ve Ahmet Fikri Tuzer'in imzalarını taşıyan bir önergeyle, CHP Meclis Grubu'nda da kabul edilen, TBMM seçiminin yenilenmesine ilişkin CHP Parti Divânı'nın önerisi oylanır ve kabul edilir. TBMM'nin altıncı dönemi, bu karar üzerine, aynı gün son kez toplanır ve yeni Meclisin 3 Nisan'da toplanmasını kararlaştırarak dağılır.¹⁸

16 **TBMM ZC**, (aynı yerde), (27.1.1939).

17 **Ulus**, (28.1.1939).

18 **TBMM ZC**, (aynı yerde), (27.1.1939).

2) İNÖNÜ'NÜN (MART 1939) İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ KONUŞMASI: "DEMOKRASİ MÜJDESİ" (Mİ?)

Tek-parti döneminden çok-partili siyâsal hayâta geçiş sürecinde (1945-1950) ve daha sonraki dönemlerde, Millî Şef dönemindeki bâzı açıklamaları ele alarak yorumlamak sûretiyle oluşturulmuş ve yerleşmiş bir görüş vardır.

Bu görüşe göre, İsmet İnönü, daha Cumhurbaşkanı seçildiği ilk zamanda, yeniden çok-partili siyâsal hayâta geçmeyi kararlaştırmış, hattâ bu alanda bâzı girişimlerde de bulunmuş, ancak çok kısa bir süre sonra patlak veren İkinci Dünyâ Savaşı nedeniyle, gerek içte herhangi bir bölünmeyi engellemek, gerekse dışta beliren bir saldırı tehdit ve tehlikesine karşı tek bir karar organı yaratılabilmek endişe ve düşüncesiyle, bu kararını uygulamaya koymayı savaş sonuna ertelemişti.

Bu görüşü ya da yorumu temellendirmek için de, İnönü'nün İstanbul Üniversitesi konuşması, genellikle en önemli ve tek belge olarak değerlendirilir.¹⁹

Bu görüşe ya da yoruma karşı çıkanlar ise, İnönü'nün Millî Şef ve Değişmez Genel Başkan sıfatlarını İstanbul Üniversitesi konuşmasından sâdece üç ay önce benimsediğini vurgularlar ve bu yorumun, Millî Şef ve Değişmez Genel Başkan sıfatlarını açıklamadığını belirtirler.

İnönü'nün bu sırada hükümet, bürokrasi, parti ve Mecliste siyâsî denetim ve otorite kurma süreç ve girişimlerine de dikkat çekerek, zâten bu tür bir girişimin, bu genel eğilimle de çeliştiğini ve çatıştığını, ayrıca İnönü'nün İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı konuşmadan da böyle bir yorum ya da anlam çıkarılamayacağını öne sürerler.²⁰

Bu noktada, söz konusu iddiada önemli bir yer tutan saptamanın, yâni İsmet İnönü'nün, Cumhurbaşkanı olduktan sonra biz-

19 Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 15-20; Rıfık Sâlim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)**, s. 5-6.

20 Burçak, *age*, s. 5-25.

zat kendi girişimi ile ve CHP târihinde ilk kez olmak üzere, CHP'de bir tüzük değişikliği sonucunda, Değişmez Genel Başkanlık kurumunu kurduğu yolundaki iddianın²¹ daha önce de belirttiğim gibi,²² kesinlikle doğru olmadığını bir kez daha vurgulamak isterim.

Hatırlanacağı gibi, CHP'de Değişmez Genel Başkanlık, 1927 yılında yapılan parti kongresinde Atatürk'ün Değişmez Genel Başkan seçilmesi ile kurulmuştur.

Bu anlamda İnönü'yü, CHP'nin Değişmez Genel Başkanlık geleneğini değiştirmemekle ve parti içi siyâsi sistemi olduğu gibi sürdürmekle eleştirmek mümkündür.

Ancak İnönü'yü, CHP'nin siyâsi geleneğini değiştirmek ve kendisi için ve kendisi tarafından Değişmez Genel Başkanlık kurumu ihdâs ettiğini belirterek eleştirmek, görüldüğü gibi, kesinlikle mümkün değildir.

Ayrıca, daha önce de belirttiğim gibi, Şef sistemi, CHP'nin siyâsi geleneğine yabancı bir kurum değildi.

Şef sistemi, Atatürk döneminde uygulamaya konulmuştu, yâni İnönü Cumhurbaşkanı olmadan çok önce de zâten uygulanıyordu. Burada da, iddia edildiğinin aksine, yenilikten çok, bir süreklilik söz konusudur.

Burada saptanması gereken önemli bir başka nokta da, İnönü yönetiminin izlediği siyâsetin genel eğiliminin ve yönünün, aslında bir muhalefet hareketine izin verilmesine, hele hele bir muhalefet partisinin kurulmasına ya da bu yönde bir zamanlama düşüncesine kesinlikle uymadığıdır.

Gerçekte İnönü'nün İstanbul Üniversitesi konuşması, başka bir biçimde de yorumlanabilir, açıklanabilir ve anlaşılabilir.

21 Burçak, *age*, s. 15-19.

22 Bkz. II. Bölüm.

ARA EK V
**İSMET İNÖNÜ'NÜN (MART 1939)
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ KONUŞMASI**

“İstanbul Üniversitesi'nin Kıymetli Mensupları,

İstanbul'a gelişimde beni muhabbetle selâmladınız. Bugün de üniversitenin müesseselerinde yakından gördüğüm, memleket ve millet için ümitlerle dolu olan çalışmalar, bende iyi intibâlar bıraktı. Size teşekkürlerimi ve takdirlerimi söylemek isterim. Bilirsiniz ki, Cumhuriyet, İstanbul Üniversitesi'nin mükemmel olmasını, rejimin ilk gününden itibaren emel edindi. Muhtelif istikâmetlerde samimî gayretlerden sonra, üniversitenin bugünkü şekli teessüs etmiştir. İlim seviyesinde ve tedrisat malzemesinde, İstanbul Üniversitemizin kıymetine umûmî olarak güvenebiliriz. Cumhuriyet Hükûmeti, yeni Ankara Üniversitesi'ni tedricen meydana getirirken, İstanbul Üniversitesi'nin eksiklerini de durmadan tamamlamaya çalışacaktır.

Fakat asıl mühim olan nokta, üniversite mensubu talebemizin istikbâl için verdiği teminattır. Kız ve erkek üniversiteli arkadaşlarımız, çalışkanlıkta, idealde, ahlâk ve karakterde, Türkiye'nin sağlam istikbâline en inandırıcı delil olmak mevkiindedirler. Dikkat ediyor musunuz? Talebemizin meziyetlerinden bahsederken zekâ ve istidatlarından, yâni daha ziyâde fitrî olanlarından bahsetmedim. Çünkü, bu meziyetlerin dâimâ bol bol talebemizde mevcut olduğu mâlûmdur. Bugün medeniyette asıl lâzım olan ve bir, iki asırdan beri bilhassa ihmâl ettiğimiz temel ve hassa, muntazam, metodik, yorulmak bilmeden çalışmak kâbiliyettir. Onun için üniversitelilerimizin çalışkanlığı, benim için çok kıymetli bir hassadır. Hocalardan ve talebelerden bilhassa ricâ ettiğim nokta da budur.

Gene talebenin idealist olması, vatanın istikbâli için büyük temeldir. Bizim ideallerimiz, vatan ve millet hizmetinde toplanır. Her meslekte yetişen üniversiteli için, Türk milletine ve Türk vatanına hizmet edecek faydalı unsur olmak ideali, bütün çalışma hayatına hâkim olmak lâzımdır. Cumhuriyet, Türk milletine, millî devleti ve yeni cemiyeti temin etti. Bu iki esasa Türk milleti, insâniyet âilesinde, kıymetli bir varlık vaziyetini almıştır. Bu vaziyet, ancak temiz idealle yetişen genç nesillerin karakter kuvvetleri ile muhafaza olunur, yükselebilir. Bilmenizi isterim ki, ahlâk ve karakter sağlam olmadıkça, cemiyette esaslı bir hizmet görmeye imkân yoktur. Cemiyetin kudret ve ehemmiyeti, vasatî ahlâk ve karakterinin yüksek kıymetine, her faktörden ziyâde bağlıdır.

Genç Üniversiteliler,

Moraliniz ve karakteriniz, büyük Türk milletinin yüreğini ümitlerle doldu-

→

racak güzel örneklerle kendini göstermektedir. Türkiye'nin istikbâli üzerine teşhis koymak isteyen yabancılar, tahsil çağında bulunan gençlerimizin ah-lâk ve karakterindeki sağlamlıktan ders almalıdırlar.

Bu toplantıdan istifâde ederek, İstanbul'daki sayın vatandaşlarıma da teşekkür etmek istiyorum. Vatandaşlarım üç, dört gündür muhabbetli muhitlerinde beni bahtiyâr etmişlerdir. Bir bakışta sâde görünen mevzulara temâs ederken, istifâde edebilmemi temin edecek ciddî bir dikkat ve samimîyet göstermişlerdir. Halkımızın her tabakası ile memleketin her köşesinde doğrudan doğruya aradığım bu temaslar, benim için çok istifâdeli, hattâ çok zevkli bir usûldür.

Küçük, büyük meselelerin benim önümde ortaya dökülmesinde ve imkân derecesi üzerinde hayalâta kapılmaksızın, millet dertlerinin açıkça mü-tâlaa edilmesinde, halk idâresinin büyük nimetini bulurum. Çok defâ, konuşulan şeyler dâimâ bilinen şeylerdir. Bununla berâber, aynı şeyin muhtelif muhitte, muhtelif vatandaşlar tarafından söylenmesinde bile istifâde vardır. Sonra bâzen hiç umulmayan köşelerde, insan yeni meselelerin vücûdundan haberdâr olur. İnanılmayacak kadar ufak tedbirler, millet için büyük faydalar temin edecek hizmetlere fırsat verir. Bu uzunca esbâbî mücibe ile anlatmak istiyorum ki, vatandaşlarımla yakından memleket meselelerini görüşmek benim için şuurlu bir zevktir.

Sevgili Vatandaşlarım,

Şimdi İstanbul Üniversitesi'nden bütün vatandaşlarıma hitâb ediyorum. Memleketimizin, Büyük Millet Meclisi'nin yeni seçiminin başında hâiz olduğu kıymet ve kudret, göz kamaştırarak bir vaziyette bulunuyor. Türk milleti, her türlü nifak tesirlerinden uzak ve sâlim bir birlik ve berâberlik havası içinde kendini göstermektedir. İnsâniyetin geçirdiği buhran içinde, birçok milletler, ufuktaki hâdiselere, bilhassa kendi içlerindeki nifak ve zaaftan dolayı, ızdırapla bakıyorlar. Türk milleti, beynelmilel siyâsetin yarın için beklenmedik hâdiseler hazırlaması ihtimâli karşısında, her türlü nifaktan mâsun ve müteffir bir hâlde, kendine güvenir bir vaziyettedir. Milletler için en büyük kuvvet, her silâhtan keskin, her kudretten üstün en büyük kuvvet, kendi evlâtları arasındaki birlik kuvvetidir. Bilhassa nüfusları çok milletlerin henüz insâniyet ideali için istikrar bulmamış haris siyâsetleri karşısında, nüfusları daha az milletlerin başlıca dayanacakları kuvvet, kendi içlerindeki, kendi aralarındaki nifaksız berâberlik kudretidir. Memleketimizin hâli, bu bakımdan çok kuvvetli ve çok ümitlidir. Kırk, elli senenin türlü nifaklarını, türlü tecrübesizliklerini ve felâketlerini okumuş ve içinde yaşayarak geçirmiş olgun bir siyâset neslimiz var ki, yeni yetişen nesillerimizi, siyâsetin zehirlerinden koruyarak, onlara Türkiye'ye uygun olan en iyi siyâ-

→

sî muaşeretin hem örneğini, hem terbiyesini vermek mevkiindedir. Gerek matbuatımızda ve gerek siyâset adamlarımızda gördüğüm hâl ve mesleğin istikbâl için çok ümit verici olduğunu vatandaşlarımın önünde zikretmek, benim için hakikî bir zevk, samimî bir sevinçtir.

Aziz Vatandaşlarım,

Cumhuriyet Halk Partisi, şimdiden memleketin bütün menfaatlerini ve bütün evlâtlarını kucaklayan bir siyâsî âile hâline gelmiştir. Vatandaşlar, büyük partinin teşkilâtı içinde, her türlü hizmet ve inkişâf imkânını bulmaktadırlar. Partinin bu mâhiyeti, istikbâlde daha ziyâde kendini gösterecektir. Evvelâ, Halkevlerinde, memleketin içtimâî ve kültürel sahalarında, memleket hizmet etmek için istidatlı vatandaşlardan geniş miyasta hizmet iste-yeceğiz. Sonra, parti teşkilâtında, memleketin siyâsî terbiyesi ve inkişâfı için, vatandaşlarımız, geniş hizmet sahaları bulacaklardır. Diyebilirim ki, gelecek intihaplardaki mebus namzetleri, Halkevlerinin ve partinin dört senelik faaliyeti esnâsında kendi kendilerini kolaylıkla göstermiş olacaklardır. Vatandaşlarım bilirler ki, bir siyâsî partinin yüksek idâresi tarafından mün-tehiplere namzet gösterilmesi tabii bir şeydir. Bizim an'anemiz de böyledir. Bununla berâber, namzetlerin halkla temâsını daha ziyâde artıracamız ve Riyâset Divânı'nın takdiri ile parti teşkilâtının takdirini daha yakından birbiri ile temâsa getirecek usûlleri şimdiden tecrübe ve tekâmül ettireceğiz.

Aziz Vatandaşlarım,

Halkçı bir idârenin bütün yüksek ve ileri tekâmülleri, siyâsî hayatımızda mütemâdiyen tahakkuk ettirilebilecektir. Milletın murâkabesi, idâre üzerinde hakikî ve fiilî olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe, halk idâresi vardır denilemez. Onun için Büyük Millet Meclisi'nin vazife ifâ etmesi, en ufak bir tereddüde mahâl vermeyecek salâbette olacaktır. Büyük Millet Meclisi, milletın dâhilî ve hâricî bütün emniyetlerinin hakikaten kudretli ve uyanık teminâtı olacaktır. Büyük Millet Meclisi, milletın menfaat ve ideallerini hakikaten temsil eden bir millet hûlâsası vaziyet ve itibârında bulunacaktır. Onun için, onun teşekkülünde ve onun çalışmasında hepimizin en temiz gayretlerimiz ve emellerimiz mündemiç bulunacaktır. Geçmiş Meclisler istiklâl zaferinin kazanılmasında ve onbeş senedir iftihar ettiğimiz bütün icraatta, başlıca mesnet ve kudret olmuşlardır. Geçmiş Büyük Millet Meclislerini milletimiz ve târihimiz hürmetle yâd edecektir. Bizim Büyük Millet Meclisi'nin yeni intihâbı vesilesi ile onun vasıflarından ve vazifelerinden yeniden bahsetmemizin sebebi, ona millet hayatında yeni bir tekâmül temin ettirmek içindir. Şüphe yok ki, bugün istikrar bulmuş bir millî varlıktan ve feyizli inkılâplarla teşekkül etmiş yeni cumhuriyetin emniyet ve huzurundan bahsedebilmemiz, onbeş senelik Atatürk idâresinin müsbet neticesi

→

olarak mümkün olmaktadır. Atatürk'ün ebedî adını hep berâber yürekleri-
mizden taşan sevgi ve tâzim hisseleri ile yâd edelim. Onun hâtırasına karşı
samimiyet tezâhürâtımızla yeryüzü göklere kadar bir daha cınlasın...

Aziz Vatandaşlarım,

Biz, halk idâresinin, milletimizin bünyesine ve arzusuna en uygun geldiği
kanaatindeyiz. Halk idâresinin en nâzik tarafı, bunun anarşiye ve zora mey-
dan vermemesini tanzim edebilmektir. Çünkü, gerek anarşi, gerek zor, halk
idâresinin muhitinde külfetsizce dolaşabilen ve o idâreyi kökünden tahrip
etmeye istidatlı olan hastalıklardır. Bu hastalıklara karşı, yetişmiş vatan ev-
lâtlarının kâfi derecede olgun ve yurt düşünür olmaları ile mukâvemet edi-
lebilir. Büyük Millet Meclisi'nin bünyesinde ve şuurundaki tesânüt ve vata-
nın yüksek emniyetini muhafaza kaygısı, teminatların en başında olmalıdır.
Görüyorsunuz ki, halk idâresinin feyizli hizmetlerini tahakkuk ve tekâmül et-
tirebilmek için de kıymetli şartlar vardır.

Sevgili Vatandaşlarım,

Yeni seçim başında, hükûmet programının ve icraatının çerçevesi hâri-
cinde olan bir, iki noktadan aziz memlekete hitâb etmek istedim. Bütün
dünyânın dikkatli gözleri önünde, birlik ve berâberlik kitlesi gösteren kud-
retli Türk milleti, kendisine ve idâresine itimâdını göstermek için yeni bir
fırsat bulacaktır. Hep berâber bu imtihandan şerefle ve muvaffakiyetle çı-
kacağımıza eminim.”*

* Kadri Kemâl Kop, **age**, s. 24-29.

2 Mart'ta İstanbul'a gelen İnönü,²³ TBMM seçiminin hemen ön-
cesinde, 6 Mart'ta, İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı konuşmanın
başında, gençliğe ve daha çok da üniversite gençliğine sesleniyor-
du.

İnönü, konuşmasında, halkla kurulan doğrudan ilişkinin yar-
arlarına da değiniyordu.

Ancak konuşmanın siyâsî bakımdan önemli olan kısmı, daha
çok parti içi sorunlarla ilgili olarak doğrudan partiye yönelikti ve

23 **JK 1**, (2.3.1939), s. 70.

İnönü, 2-7 Mart târihleri arasında İstanbul'da kalır.

bu anlamda da İnönü'nün Kastamonu konuşmasının daha açık ve ayrıntılı bir devâmı niteliğindedir.

İnönü'nün konuşmasında dikkati çektiği nokta CHP idi.

Ancak parti dolayısıyla Meclise de işaret etmiş oluyordu.

İnönü'nün konuşmasından çıkan anlam, CHP'nin tek-parti yönetimine devâm edeceği, ancak partiyle ilgili bâzı önemli siyâsî sorunların da çözülmesi gerektiği noktasında toplanıyordu.

Her şeyden önce, gerçekte CHP, en azından son yıllarda, bağımsız bir siyâsal parti olmaktan çıkmış, devlet ve hükûmetin ya da, daha genel bir ifâde ile, yönetimin, çok defâ yararsız ve bâzen de sıkıcı bir aracı ya da ortağı hâline gelmişti.

CHP'nin yönetim içinde bağımsız bir işlevi olmadığı gibi, siyâsî otorite ve prestiji de kalmamıştı.

Parti üyeliği ise, tamâmen bir formalite niteliğindedir.

Dolayısıyla, CHP, yön gösterici olmaktan çok, hükûmetin aldığı ya da devlet katında alınan kararları, hattâ kendisi hakkında, kendisine danışılmaksızın alınanları da, kayıtsız şartsız destekleyen bir örgüt durumundaydı ve itici gücünü olduğu gibi, halk için çekiciliğini de yitirmişti.

Zâten târihi boyunca geniş ve kapsamlı bir örgütlenmeye gidemediği anlaşılan CHP'nin, artık yeniden örgütlenmesi ve faaliyet göstermesi, kısacası gerçek bir siyâsal parti hâline gelmesi gerekiyordu.

Bu anlamda, partinin, bir örgüt olarak itici güç kazanması ve siyâsî alanda yol gösterici olması isteniyordu.

Üyelik sorununda ise, partinin halkla kaynaşmış olması arzu ediliyordu.

Bu şekilde, halkın nabzı parti aracılığıyla tutulacak, halkın talepleri öğrenilecek ve parti de yönetim üzerindeki denetimini artırarak, halkın yönetim üzerindeki denetimini dolaylı olarak sağlamış olacaktı.

İnönü, konuşmasının bir bölümünde de, yeni seçim arifesinde, partiden hareketle, TBMM'nin ve mebusların görev ve işlevini anımsatmaya çalışıyordu.

Mebusluğu, devlet memuriyetinin en üst basamağı ve en yüksek derecesi olarak gören zihniyet değiştirilecek ve partide gerçekten yetişmiş ve partiye hizmet etmiş yetenekli kişilere yer ve yol açılacaktı.

Diğer yandan, seçimlerde mebus adayları, bundan sonra daha geniş oranda parti ile daha yakın ilişkiler içinde saptanacaktı.

Mebuslar, halkla ve parti ile daha yakın ilişki içinde olacaklardı.

Mebus adaylarının, partiye de danışılarak saptanmasından sonra, seçmenlere takdim edilmeleri usûlünde ise, herhangi bir değişiklik yapılmayacaktı.

Ayrıca TBMM, denetim görevini daha serbest bir şekilde yapmalydı.

Böylece halkla ilişki içinde olan mebuslar görevlerinde daha etkin olabileceklerdi.²⁴

Halkın CHP ile kaynaşması, halkın hem parti, hem de bizzat yönetim üzerinde denetimini sağlayacaktı.

Tabii bütün bu gelişmeler, anarşi ve zora meydan vermeksizin olmalı ve mevcut dayanışma her alanda sürmeliydi.

Görüldüğü gibi, İnönü'nün konuşmasında, bir muhalefet hareketine ya da bir muhalefet partisinin kuruluşuna izin verileceği yolunda, tek-parti yönetiminin sonunu belirten bir nokta bulunmuyordu.

Söz konusu olan, hiç olmazsa, CHP içinde ve Mecliste, bu düşünceler temelinde, bir reform yapılması dileği ya da girişimiydi.

Nitekim Âsım Us da, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden hemen sonra, 1938 yılının sonlarında, günlüğüne, aynı konuda şunları yazıyordu:

“İsmet İnönü devrinde;

1) Büyük Millet Meclisi'ne kuvvet verilecektir. Bundan sonra müzâkereler canlanacaktır. Vekiller hakkında tenkitler yapılacaktır. Umûmî emniyeti ve millî vahdeti bozmayacak bir konuşma serbestliği temin olunacaktır.

2) Hırsızlığa ve suistimâllere [karşı] şiddetli bir mücâdele açılacaktır.

24 Taner Timur da, İnönü'nün konuşmasını, benzer bir yorumla, fakat kanımca biraz abartarak, şöyle değerlendiriyor:

“Yeni Devlet Başkanı'nın daha gerçekçi seçimlere sempatisi, iktidârının ilk aylarından itibaren anlaşılmaya başlamıştı. (...) Siyâsal katılmada kişisel yetenek ve girişime daha çok yer verileceğini vaad eden bu sözler ilgili ile karşılandı.” Taner Timur, **Türkiye'de Çok-Partili Hayâta Geçiş**, s. 10.

3) Kânun hâkimiyeti temin olunacak, külhanbeylik ve zorbalık kalkacaktır.

Atatürk devrinde yanlış parti cereyanlarına kapılmış olanlardan salâh eserî gösterenlere CHP'nin sinesi açılacaktır.

4) Atatürk'ün hâtrasına saygı gösterilecektir."²⁵

Yine Âsım Us, İnönü'nün İstanbul Üniversitesi konuşmasını da şöyle yorumluyordu:

"İsmet İnönü'nün nutkundan Meclise âid fıkralar:

1) Dâhilî teşkilâta âid seçimlerde tam serbestî (yâni aday gösterme usûlünün kaldırılması)

2) Hükûmet muameleleri üzerinde müsbet tenkit esâsına müstenid kontrol

3) Hürriyet, fakat anarşi değil... Disiplin, fakat cebir değil..."²⁶

Dikkate değer olan önemli bir başka nokta da, bu konuşmadan kısa bir süre önce, CHP ile hükûmet ve devlet aygıtı arasında daha önce kurulan resmî ilişkilerin yeniden düzenlenmesi yolunda atılan adımdı.

Gerçi CHP Genel Sekreterliği ile Dâhiliye Vekilliği'nin birleşmesi ve illerde de Vâililerin CHP İl Başkanı olmaları yolundaki ilke kararı henüz kaldırılmamıştı.

Ancak, bu yönde bâzı hazırlıkların yapıldığı basından da izlenebiliyordu.

Nitekim, parti Genel Sekreterliği ile Dâhiliye Vekilliği'nin resmî olarak aynı kişide birleşmesi gerekirken, pratikte bu uygulamadan vazgeçilmiş ve Saydam Hükûmeti'nde görev alan Dâhiliye Vekili, aynı zamanda CHP Genel Sekreteri olarak görevlendirilmemişti.

Bu uygulamadan hareketle, CHP ile ilgili reform düşüncelerinin daha başlangıçta uygulamaya konulduğunu düşünmek mümkündür.

İleride göreceğimiz gibi, bu görüş ışığında, CHP ile ilgili yeni düzenlemelere gidilecek, fakat bu yöndeki düzenlemeler yalnızca yetersiz olmakla kalmayıp, aynı zamanda başarısız da olacaktıdır.

25 Us, age, s. 330.

26 Us, age, s. 331.

Sonuç olarak, İnönü'nün İstanbul Üniversitesi konuşması bir "demokrasi müjdesi" olarak değerlendirilemez.

Ancak Kastamonu konuşmasının daha da berrak bir devâmı olarak, CHP'nin yönetim içindeki işlevi ile ilgili bâzı ciddî reform düşüncelerinin varlığına ilişkin bir kanıt olarak yorumlanabilir.

3) TBMM (1939) GENEL SEÇİMİ

Osmanlı döneminden kalan mevcut seçim yasası (İntihabı Mebusan Kânunu Muvakkatı/İrâde Târihi: 20 Temmuz 1324 (1908) ve sonraki tâdilleri) ile yapılacak olan genel seçim basında da geniş yankı uyandırır.

Ulus gazetesinde yayınlanan bir haberde, CHP'nin bütün illerde aday göstereceği, fakat birkaç ilde de bağımsızlar için boş yer bırakılacağı belirtiliyordu.²⁷

Daha Şubat ayı ortasında mebus adayı olmak isteyenlerin sayısı birkaç bine, bir gazete haberine göre 8.000'e ulaşmıştı.²⁸ Mart ayı ortasında ise, basında bu sayının 4.500'ü geçtiği belirtiliyordu.²⁹ İstanbul'da mebus adayı sayısı ise 141 idi.³⁰

Genel seçimin ilk aşaması olarak ikinci seçmen aday listesi 13 Mart'ta ilân edilir.³¹

İkinci seçmenlerin, eskiden olduğu gibi, yine CHP tarafından belirlenen ve ilân edilen aday listesiyle seçildiği anlaşılıyor. Dönem basınında bu usûlün aksi yönünde davranıldığına ilişkin bir habere rastlamadım.

İkinci seçmenlerin belirlenmesi için yapılan seçim, 15 Mart'ta başlar ve 21 Mart akşamı sona erer.³² Toplam 40.979 ikinci seç-

27 **Ulus**, (10.2.1939).

28 **Tan**, (17 ve 20.2.1939).

Gazetede önce 1.000 olarak verilen rakam, üç gün sonra 8.000'e yükselecektir. Ancak bu rakamın abartılmış olması çok büyük bir olasılıktır.

29 **Tan**, (17.3.1939).

30 **Tan**, (23.3.1939).

31 **Tan**, (14.3.1939).

32 **Tan**, (15.3.1939); **Ulus**, (14 ve 20.3.1939).

men seçilir.³³

Bu sırada, profesör olan mebuslara bir yazı yazılarak, meslekleri ile mebusluk arasında bir tercih yapmaları istenir.³⁴ Bu çağrı üzerine genellikle mebusluk tercih edilecektir.

22 Mart'ta CHP Genel Başkan Vekili ile Genel Sekreteri'nin imzalarını taşıyan bir beyannâme yayınlanır:

"Partimiz[in] Değişmez Genel Başkanı Millî Şef İsmet İnönü, Türk milletinin siyâsî hayâtında halkçı bir idârenin bütün yüksek ve ileri tekâmüllerini tahakkuk ettirmeyi ve devlet idâresi üzerinde milletin murâkabesini en mütakâmil bir hâle getirmeyi, millet hizmetinde tâkip edecekleri siyâsetin ilk ve ana düsturu olarak ele almışlar ve millî hâkimiyetin hakikî ve yegâne mümessili olan TBMM'nin tam bir millet hulâsası kudret ve manzarasıyla millet huzûruna çıkması lüzûmunu her fırsatta ilân ve ifâde buyurmuşlardır.

İşte bu maksatlardır ki, Genbaşkur [Genel Başkanlık Kurulu], TBMM'nin bu intihap devresi için, memleketin birçok kısımlarında partinin ikinci müntehipleriyle temâs etmeyi ve müntehiplerle Riyâset Divânı'nın görüşlerini kararlaştırmak üzere, doğrudan doğruya ikinci müntehiplerle bir istişâre yapmayı kararlaştırmıştır.

Milletin siyâsî hayâtında ilk defâ tatbik edilen bu usûl, Genbaşkur'un [Genel Başkanlık Kurulu'nun] bütün partililere muhabbet ve itimâdının bir ifâdesi olmakla berâber, bundan husûle gelecek bir neticenin de bütün milletimizce partimiz mensuplarının siyâsî rüşd ve olgunluklarına bir misâl telâkki edileceğini de dikkatle göz önünde bulundurmalıyız."³⁵

CHP'nin bu karârı, İnönü'nün, gerek Kastamonu, gerekse İstanbul Üniversitesi konuşmalarında üzerinde önemle durduğu ve her zaman vurgulamaya çalıştığı, CHP ve Meclis ile ilgili reform düşüncelerinin uygulamaya konulduğunu gösteriyordu.

İnönü'nün İstanbul Üniversitesi konuşmasında açıkladığı gibi, CHP yönetimi, mebus aday listesini, parti örgütüne, pratikte ise partice belirlenen ve ilân edilerek atanan ikinci seçmenlere danışarak ve ikinci seçmenlerin de görüşünü alarak belirlemek ve ilân etmek amacındaydı.

33 Tan, (23.3.1939).

34 Tan, (15.3.1939).

35 Ulus, (23.3.1939).